

SZÓRENDI KÉRDÉSEK FINNUGOR NYELVEKBEN*

GULYÁS NIKOLETT

1. Bevezetés

Jelen tanulmány Theo Vennemann (1974a, 1974b) azon feltevéését vizsgálja, mely szerint egy adott nyelv alapszórendjét és a szintagmatikus, úgynevezett relatív szórendjét az operátorok és az operandumok egymáshoz viszonyított elhelyezkedése határozza meg. A Természetes Besorolás Elvét (Principal of Natural Serialization, a továbbiakban PNS) nyolc finnugor nyelv domináns és szintagmatikus szórendjének bemutatásán keresztül értékeljük. A rokon nyelvek szórendi összehasonlításában a PNS alkalmazása azért lehet tanulságos, mert nem pusztán rögzíti a lehetséges szórendi típusokat, hanem bizonyos együttes előfordulásokat is feltételez, melyeket a kérdéses nyelvekben szintaktikai-típológiai keretben még kevésbé vizsgáltak. Noha a PNS-t többen bírálták,¹ végső soron nem az implikációkat (illetve nem azok egészét), hanem az elem párok kölcsönös megfeleltethetőségét² kérdőjelezték meg. Vennemann (1974b) a szórendi változatosságot – mely az általunk vizsgált nyelvekre különösen jellemző – történeti okokkal magyarázza, ami szintén a PNS érvényességének elemzése mellett szól. A dolgozat célja továbbá, hogy vázlatos áttekintést nyújtson a vizsgált nyelvekben dominánsnak tekintett szintagmatikus szórendről, és ez alapján megpróbáljon választ adni arra a kérdésre, hogy beszélhetünk-e közös szórendi jegyekről a vizsgált finnugor nyelvek körében. A továbbiakban bemutatjuk a PNS előzményeit, valamint az elmélettel szembeni kritikákat és néhányat a finnugor nyelvekre vonatkozó eddigi szórendi-típológiai kutatások eredményeiből (2. rész). A dolgozat fő részét a vizsgált nyelvekből gyűjtött példák bemutatása adja (3. rész). Ezután következik a PNS értékelése, a nyelvek közötti szórendbeli hasonlóságok és különbségek összefoglalása (4. rész). Végezetül pedig összegezzük a vizsgálat eredményeit (5. rész).

* Ezúton szeretném kifejezni köszönetem témavezetőmnek, Havas Ferencnek a dolgozat elkészítéséhez nyújtott hasznos tanácsaiért. Köszönet illeti továbbá a névtelen lektort és a szerkesztőt alapos munkájukért, valamint a kritikai észrevételeikért, melyek nyomán jelen tanulmány elnyerte végső formáját.

¹ Erről részletesebben lásd a 2.3. részt.

² Vö. Dryer (1991). A kérdés összefoglalásáról lásd Song (2001) és Croft (2003).

2. A korai szórendi tipológiai kutatások

2.1. Az alapszórend és a szintagmatikus szórend összefüggései

A mondattani tipológia egyik fő kutatási témája (a kontentív vizsgálatok mellett) a szórendi kérdések tanulmányozása. Greenberg (1963) úttörő dolgozata az alapszórendet a nem névmási alanyt és tárgyat tartalmazó egyszerű, kijelentő módú mondatok három fő összetevőjének egymáshoz viszonyított helyzete alapján határozza meg, így logikailag hatféle alapszórendi típust lehet elkülöníteni: SOV, SVO, VSO, VOS, OSV, OVS. A szerző harminc nyelv alapján hasonlította össze az alap- és a szintagmatikus szórendet, ezek nyomán pedig implikációs univerzálékát állított fel. Az implikációs univerzálék nem korlátlanok, tehát arról tesznek megállapítást, ami a nyelvek egy részére és csakis azokra nézve lehetséges és igaz:³

4. *univerzálé* – A pusztán lehetőségénél nagyobb mértékben valószínű, hogy a normál SOV nyelvek posztpozícióiak.

21. *univerzálé* – Ha néhány vagy az összes határozó követi az általa módosított igét, akkor az adott nyelvben – a domináns szórend szerint – a minősítő melléknév követi a főnevet, és az ige megelőzi a névszói tárgyat.

Az implikációs univerzálék tehát több elempárt is tartalmazhatnak, és fontos jellemzőjük, hogy unilaterálisak. Emellett vannak korlátlan univerzálék is, ilyen például az, mely szerint a nem névmási alany az egyszerű kijelentő mondatban majdnem mindig megelőzi a tárgyat (Greenberg 1963: 76).

2.2. Az OV–VO tipológia – W. Lehmann elmélete

Greenberg nyomán a kutatók egyrészt az implikációs univerzálék mind nagyobb fokú általánosítására törekedtek, másrészt empirikus vizsgálatokkal próbálták minél nagyobb mintákon tesztelni azokat;⁴ a cél a szórend univerzális leírása lett. Lehmann (1973) megállapította, hogy az alapszórend meghatározásakor az alanyt nem szükséges figyelembe venni, mivel kutatásai azt igazolták, hogy az nem elsődleges eleme a mondatnak.⁵ Így az alapszórendet az ige és a tárgy elhelyezkedése szabja meg, ez vagy OV, vagy VO sorrendet mutat. Ezáltal az említett hatféle lehetséges alapszórendi permutáció a harmadára csökken.

³ Az eredeti számozást megtartva (Greenberg 1963: 78, 84).

⁴ A jelenlegi egyik legnagyobb ilyen korpuszt a WALS (2008) szórendi paraméterei tartalmazzák.

⁵ Ennek igazolására különféle nyelvek (például a szanszkrit és a latin) alanytalan mondatait említi példaként (Lehmann 1978: 7).

Lehmann (1973, 1978) nevéhez fűződik az Elhelyezés Alapvető Elve (Fundamental Principal of Placement), mely kimondja, hogy az alapkategória (avagy főtag, itt az ige vagy a tárgy) módosítói mindig az alaptag közvetlen kiegészítőjével ellentétes oldalon helyezkednek el. Tehát egy OV típusba tartozó nyelv esetében az igei bővítmények alaptagjukhoz képest jobbra, a főnévi bővítmények pedig alaptagjukhoz képest balra ágaznak el. VO nyelvek esetén az implikáció megfordul:

főnévi kiegészítők ←OV→ igei kiegészítők (SOV, OSV, OVS nyelvek)⁶
 igei kiegészítők ←VO→ főnévi kiegészítők (SVO, VOS, VSO nyelvek)

A hipotézissel szemben számos ellenpélda létezik, ám Lehmann (1973) szerint a szórendi inkonzisztencia egy OV→VO típusváltás kísérő jelensége.

2.3. T. Vennemann és a PNS

A PNS kimondja, hogy az operátorok vagy mindig megelőzik, vagy következetesen követik az operandumot (Vennemann 1974a: 345–346; Vennemann 1974b: 79). Az operátor kategóriájába a korlátozó elemek, míg az operanduméba az alaptagok tartoznak.

[operátor [operandum]] OV nyelvek esetében
 {operátor {operandum}} →
 [[operandum] operátor] VO nyelvek esetében

A PNS az összes greenbergi univerzálét magában foglalja, függetlenül attól, hogy az ige elhelyezkedése meghatározó tényezője-e az adott implikációnak, és erőteljesen redukálja a lehetséges együttes előfordulások számát. Mivel a tárgy és az ige sorrendje is pusztán egy implikáció (nem pedig viszonyítási alap, mint a korábban említett szerzőknél), így Vennemann tulajdonképpen a greenbergi univerzálékat kísérli meg kiterjeszteni analógiásan a szintaktikai szórend alapján (Song 2001). A 3. részben a PNS alábbi paramétereit fogjuk finnugor nyelveken bemutatni (Vennemann 1974b):

⁶ A greenbergi felosztás szerint. Megjegyzendő, hogy napjainkban az alanyt ismét az alap-szórendet meghatározó összetevőnek tartják (Song 2001).

OPERÁTOR	OPERANDUM
tárgy	ige
határozó	ige
főige	segédige
melléknév	főnév
vonatköző mellékmondat	főnév
birtokos	főnév
számnév	főnév
determináns	főnév
melléknév	a középfok jelölője
viszonyítási etalon	fokozott melléknév
főnévi szintagma	adpozíció

A PNS elvbeli eltérést mutat a korábbiakban ismertetett rendszerekhez képest, mivel a kategóriák közti megfeleléseket nem az ige és a tárgy szórendjéhez viszonyítja. A greenbergi univerzálék esetében egy adott elempár implikálja a másik meglétét, itt viszont bármelyik elempár feltételezi az összes többiét.⁷ Az implikációk tehát bilaterálisak, és mivel a paramétereken belül a tagok is felcserélhetők, a greenbergi univerzálékat radikálisan leegyszerűsítik. Míg az utóbbinál négy szórendi paraméter esetében (vö. Greenberg 1963) 24 logikailag lehetséges változattal kell számolnunk, a PNS mindössze kétféle lehetőséget engedélyez.⁸

Azok az elemek, melyek nem vesznek részt az alapszórend meghatározásában (tehát nem igék vagy tárgyak), inkább funkcionális–szemantikai, mint szintaktikai alapon kerülnek a rendszerbe. A szemantikai komponens kitüntetett szerepe pedig az egyik legfőbb érv a hipotézis ellen (vö. Hawkins 1983). Az operátor–operandum felosztás nem minden esetben felel meg a hagyományos leírásban alkalmazottaknak, Dryer (1991) például vitatja a segédige alaptagként való kezelését. Vennemann (1974a) szerint azonban ezek az elempárok funkció–argumentum jellegűek, vagyis a kérdés mindig az, hogy az alaptagon végzett módosítás során milyen szerkezet a végeredmény. Ha például határozó járul egy igéhez, akkor az eredmény egy komplex ige lesz, nem pedig egy komplex határozó, ezért az ige tekinthető operandumnak.

⁷ Bővebben lásd Croft (2003: 79–80).

⁸ VSO/SVO/SOV & PrN/NPo & NG/GN & NA/AN függvényében, Greenberg (1963) alapján logikailag 24 lehetséges együttes előfordulás létezik, míg a PNS szerint csak az OV&NPo&GN&AN szórend, illetve ennek fordítottja létezik (vö. Song 2001, Croft 2003).

A PNS elleni legfőbb ellenérv (vö. Hawkins 1983) kétségtelenül annak nehézkes statisztikai igazolhatósága. Vennemann (1974b) azonban a PNS-ben foglaltakat pusztán tendenciának tartja, miszerint a nyelvek mindig a következő operátor–operandum besorolásra törekednek. Ha egy paraméter eltér ettől, akkor az pusztán egy olyan kivétel, ami idővel el fog veszni, mivel az alapszórend változásával együtt járó szerkezetszintű szórendi változások nem egyszerre következnek be. A PNS implikációit tehát akkor tekinthetjük érvényesnek, ha a vizsgált nyelvekben kevés a domináns szórendet nem mutató szerkezetek száma. Az implikációnak ellentmondó érték csak kivételnek tekinthető (legalábbis Vennemann értelmezésében), de nem cáfolja az elmélet egészét. A domináns szórendet nem mutató elempárokat viszont a PNS nem tudja kezelni.

2.4. Szórendi-tipológiai kutatások finnugor nyelvekben

Noha a finnugor nyelvek leírásában a tipológiai megközelítés kevésbé általános, számos mélyreható elemzés készült már a témában. Radics (1980) a PNS alapján vizsgálta meg az alapszórend és a személyjelölő elemek sorrendjének összefüggéseit. A Vx-ek és Px-ek létrejöttét egy pre-uráli korra feltételezi, amikor az alapszórend VSX lehetett, ezzel feloldva a szuffixumok SOV alapszórendhez nem illeszkedő sorrendjének problémáját.⁹ Honti (1994–1995) azonban meggyőzően érvel a kérdéses toldalékok alapnyelvi kialakulása mellett, melyre SOV szórendet tételez fel, és váltakozó, de ugyanakkor szabályszerű Cx–Px sorrenddel számol.¹⁰

Tömör áttekintést nyújt a rokon nyelvek általános szórendi jegyeiről Comrie (1988), kiemelve azt a – finnugrisztikában közismert – gondolatot, miszerint a nyelvcsaládra általánosságban jellemző a szabad szórend. Az európai finnugor nyelvek (és a nyenyec) mondatösszetevőinek eddigi legkimerítőbb szórendi–tipológiai vizsgálatát Vilkuna végezte el, aki korpusz-alapú elemzés nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a rokon nyelvekben nem lehet közös, kvázi „uráli” szórendet megállapítani, továbbá rávilágított arra, hogy a nyelvcsaládon belül általánosnak tekinthető szórendi jegyek (például az NP-k fejevégsége) más európai nyelvekben is közönségesek (Vilkuna 1998).

⁹ Az SOV alapszórend ugyanis feltételezi, hogy az ige utáni pozíciót nem lehet kitölteni, a személyjelölők viszont hangsúlytalan személyes névmások agglutinációjával jöttek létre (vö. Honti 1994–1995).

¹⁰ Azonos véleményen van Korhonen (1991) is.

3. A finnugor nyelvek szintagmatikus szórendjéről

3.1. Minta és módszer

A PNS implikációinak érvényességét két ugor (magyar és manysi), két permi (udmurt és komi), egy volgai (erza), két balti-finn (finn és észti) és a számi¹¹ nyelv adatai alapján ellenőriztük. A nyelvcsalád egymástól földrajzilag (például számi–erza) és genetikailag (például manysi–finn) relatíve távoli nyelveinek bevonásával próbáltunk reprezentatív mintát létrehozni. A szórendi kérdések árnyaltabb bemutatásához további nyelvek elemzése mindenképpen szükséges lenne, ez viszont meghaladná jelen dolgozat kereteit.

A példatár a vonatkozó kresztomátiák, továbbá leíró nyelvtanok és nyelv-könyvek adatai alapján jött létre. Ahol arra lehetőség volt (nevezetesen az udmurt, a komi, az észti és a finn nyelv esetében), a példák helyességét anyanyelvi beszélők is értékelték.¹² További ellenőrzésként a 3.2., 3.3., 3.4., 3.5., 3.7. és 3.13. részben szereplő értékeket összevetettük a WALS (2008) eredményeivel¹³, amennyiben az adott paraméter tartalmazott adatot az általunk vizsgált nyelvekről. Az összehasonlított adatok szinte teljes egyezést mutatnak, a kivételtől a 3.13. részben szólunk.

A PNS paraméterein túl összegyűjtöttük az igenév–szabad bővítmény, illetve a *hogy* kötőszó–mellékmondat elempárok szórendjére vonatkozó példákat is. A finnugor nyelvekre általánosan jellemzők (Comrie 1988, Lakó 1991) az igeneves kifejezések, melyek ugyan szerepelnek Vennemann elméletében, ám ő a fejhez viszonyított elhelyezkedésüket vizsgálta. Ezzel szemben mi az igeneves szerkezetek összetevőinek szórendjét hasonlítjuk össze a finnugor nyelvekben. A *hogy*-kötőszós összetett mondatok belső szerkezete különbözik a vonatkozó mellékmondatos összetett mondatokétól (vö. É. Kiss 2003), így érdemesnek tűnik megvizsgálni azt, hogy ez a különbség szórendi szempontból is megnyilvánul-e.

Mivel a finnugor nyelveket köztudottan szabad szórendűnek tartják, körükben nem az alap-, hanem a domináns szórendet vizsgáljuk, ami vagy kötött (rigid), vagy rugalmas (flexible) lehet (WALS 2008). A domináns szórend meghatározásában az alábbi tényezők játszanak szerepet (Comrie 1989,

¹¹ Számin az északi nyelvjárást értjük.

¹² Ezúton szeretném kifejezni hálámat Reet Klettenbergnek, Nikolai Kuznetsovnak, Sonja Laitinennek és Elena Rodionovának a példatár adatainak ellenőrzéséért és hasznos tanácsaikért.

¹³ Úgy véljük, kívánatos lenne a jövőben a WALS (2008) finnugor nyelvekre vonatkozó paramétereiből hiányzó adatok pótlása, vagy egy hasonló, de kifejezetten az uráli nyelveket felölelő adatbázis létrehozása.

Song 2001): 1. a pragmatikai semlegesség (neutralitás), 2. a szöveggyakoriság és 3. a formai jelöltség. Mivel jelen vizsgálat nem korpuszalapú, az összefoglaló táblázatban (vö. 4. rész) az 1. és a 3. kritériumot szem előtt tartva hivatkozunk egy adott szórendi értékre. A példákat a 2.3. részben bemutatott táblázat sorrendjében közöljük. A fordításokat (az egynyelvű példák kivételével) a forrásokból vettük, a cirill betűs példákat átírásban közöljük, minden más példánál megtartottuk az eredeti formát. A glosszákat a lipcsei szabályzat¹⁴ útmutatása szerint készítettük, tehát csak az adott paraméter szempontjából releváns elemeket tüntettük fel bennük.

3.2. Ige és tárgy (OV vagy VO)

Ez a paraméter az ige és a tárgy elhelyezkedését vizsgálja neutrális, egyszerű kijelentő mondatokban. A szakirodalomban, az egyes nyelvekben dominánsnak tekintett szórendet az alábbi példákkal illusztráljuk:

- (1) magyar¹⁵
 - a. (A lány) kekszet *fal*.
 - b. (A lány) *falja* a kekszet.
- (2) manysi (Keresztes 1998: 417)

(*χum*) *χααp* *waar-i*
ember csónak csinál-SG3
'(Az ember) csónakot készít.'
- (3) udmurt (Csúcs 1990: 63)

gožtet gožt-o
levél ír-FUT.SG1
'Levelet fogok írni.'
- (4) komi (Manova 1998: 159)

čoj-ēs *kor-a*
nővér-PX.SG1.ACC kér-SG1
'Megkérem a nővérem.'
- (5) erza (Keresztes 1990: 73)

(*son*) *olgo* *porń-i*
ő szalmaszál rágcsál-SG3
'(Ő) szalmaszálat rágcsál.'

¹⁴ Vö. Bickel–Comrie–Haspelmath (2008).

¹⁵ A továbbiakban az egyes nyelvekre rövidítve fogunk hivatkozni.

- (6) finn (Kenttälä 2001: 230)
(*Isä aja-a auto-a*
apa vezet-SG3 autó-PART
'(Apa) autót vezet.'
- (7) észtl (Viitso 1998: 143)
(*Tüdruk müüb lill-i*
lány árul-SG3 virág-PL.PART
'(A lány) virágokat árul.'
- (8) számi (Lakó 1986: 152)
(*ač'če ősti-i (dám) dālo*
apa vesz-PST.SG3 ezt ház.ACC
'(Apa) vette (ezt) a házat.'

A magyarban a neutrális mondat (1a–b) OV és VO szórendű is lehet.¹⁶ A domináns szórend megállapításához a korábban említett kritériumokat hívjuk segítségül. A pragmatikai semlegesség mindkét típusban érvényesül, ezzel szemben (1a) teljesíti a jelöletlenség követelményét is, ami az egyetlen fennmaradó támpontunk a besoroláshoz. Így a magyart OV¹⁷ domináns szórendűnek tartjuk. A további nyelvek szórendjét illetően a szakirodalomban valamivel nagyobb a konszenzus. A manysi neutrális mondatban az állítmány mondatzáró pozíciójű, így a domináns szórend OV (vö. Kálmán 1976: 65, Honti 1988: 191). Az udmurtban a fő mondatösszetevők sorrendje szabadabb, de itt is az OV szórend a domináns (Csúcs 1990, Comrie 1988). A komi esetében mind az OV, mind a VO szerkezet neutrálisnak tűnik, de dominánsnak az utóbbi tekinthető (Hausenberg 1998, Vilkuna 1998), ugyanez érvényes az erzára is (Keresztes 1990). A finn és az észtl domináns szórendje VO, mégpedig az ilyen szórendű keleti finnugor nyelvekéhez képest kötöttebben (Vilkuna 1998). A számban (legalábbis az itt bemutatott északi számban) is a VO szórend domináns.

¹⁶ A WALS (2008) szerint a magyarban az ige és a tárgy viszonylatában nem lehet domináns szórendet feltenni. Az ott hivatkozott irodalom azonban nem az általunk használt kritériumokat alkalmazza, így ezeket nem vesszük figyelembe.

¹⁷ A finnugrisztikai és a tipológiai szakirodalomban (vö. Vilkuna 1998) is topik-prominens nyelvnek tartják a magyart. A kérdés kimerítő bemutatására lásd É. Kiss (2003) vonatkozó megállapításait. A diskurzus összetevői alapján történő szórendi besorolás azonban nem képezi jelen dolgozat témáját, így ezzel a továbbiakban nem foglalkozunk.

3.3. *Melléknév és főnév (AN/OV vagy NA/VO)*

A PNS alapján az a feltevésünk, hogy az OV nyelvekben a melléknév megelőzi a főnevet, míg a VO nyelvekben követi azt.

- (9) ma.
érdekes könyv
- (10)many. (Kálmán 1976: 66)
jomas χum
'jó ember'
- (11)ud. (Csúcs 1990: 63)
tędŷ derem
'fehér ruha'
- (12)ko. (Rédei 1978: 95)
ĩžŷd kerka
'nagy ház'
- (13)er. (Mosin–Bajushkin 1983: 27)
jakšamo tēle
'hideg tél'
- (14)fi. (Nuutinen 1978: 68)
siniset silmät
'kék szemek'
- (15)é. (Kippasto–Nagy 2002: 238)
ilus puu
'szép fa'
- (16)sz. (Lakó 1986: 125)
viššális bařdne
'szorgalmas fiatalember'

A szórend minden nyelvben egységesen AN, azaz a melléknévi jelző megelőzi alaptagját. A források az egyes nyelvek szórendi tulajdonságai közül ezt a jegyet említik leggyakrabban (vö. Keresztes 1990: 77, Lakó 1986: 152). A permi nyelvekben ezeknek az összetevőknek a sorrendje különösen fontos, hiszen a névszói predikátum kopula nélkül áll a mondatban, így például ha az udmurtban a melléknév a főnévtől jobbra helyezkedik el, akkor már nem jelzős szerkezetet, hanem egyszerű mondatot alkot (Csúcs 1990: 64).

Összességében a magyar, a manysi és az udmurt példák mutatják a tipológiai-
lag elvárt¹⁸ szórendet. Megjegyzendő, hogy Dryer (1992) kimutatta, hogy az
ige és a tárgy szórendje nem függ össze a melléknév és a főnév sorrendjével.

3.4. *Birtokos és főnév (GN/OV vagy NG/VO)*

Az előző példák alapján sejthető, hogy ennél és a következő paraméternél
sem fog érvényesülni a PNS azon feltevése, miszerint az NG szórend impli-
kálja a VO meglétét és viszont. A források szerint a birtokos–birtok szórend
az egyedüli lehetséges variáció:

(17)ma.

a lány(nak a) tolla

(18)many. (Kálmán 1976: 66)

ūl'pa tal'χ-e
cirbolyafenyő csúcs-PX.SG3
'a cirbolyafenyő csúcsa'

(19)ud. (Csúcs 1990: 42)

korka-len l'ipet-ez
ház-GEN tető-PX.SG3
'a ház teteje'

(20)ko. (Rédei 1978: 94)

starik-len turun-īs
öregember-GEN széna-PX.SG3
'az öreg ember szénája'

(21)er. (Mészáros 1998: 33)

vejke ćora-ń kudo
egy férfi-GEN ház
'egy férfi háza'

(22)fi. (Kenttälä 2001: 21)

Anne-n puhelinnumero
Anna-GEN telefonszám
'Anna telefonszáma'

¹⁸ Tipológiaiilag elvárt szórenden a PNS predikcióinak megfelelő sorrendet értjük.

(23)é. (Kippasto–Nagy 2002: 230)

Madis-e raamat

Madis-GEN könyv

'Madis könyve'

(24)sz. (Lakó 1986: 129)

čēze dallo

nagybácsi.GEN ház

'a nagybácsi háza'

3.5. Számnév és főnév (NumN/OV vagy NNum/VO)

Ennél a paraméternél is csak az OV domináns szórendű nyelveknél találjuk a tipológiailag elvárt sorrendet:

(25)ma.

három kép

(26)many. (Honti 1988: 167)

kit püw

'két fiú'

(27)ud. (Csúcs 1990: 44)

támjs kion

'nyolc farkas'

(28)ko. (Rédei 1978: 95)

a. *vit mort*

'öt ember'

b. *mort vit*

ember öt

'kb. öt ember'

(29)er. (Mészáros 1998: 68)

alamo šuro

'kevés gabona'

(30)fi. (Kenttälä 2001: 231)

viisi ihmis-tä

öt ember-PART

'öt ember'

(31)é. (Kippasto–Nagy 2002: 239)

neli raamat-ut
négy könyv-PART
'négy könyv'

(32)sz. (Lakó 1986: 127)

viitâ boócu
öt rén.GEN
'öt rén'

A fenti példák közül a (28b) lehet érdekes szórendi szempontból, erre a szerkezetre adatközlőnk hívta fel a figyelmünket. A kérdéses szórendi változatról a kresztomátiában a következőt olvashatjuk: „A számnévi jelző a jelzett szó után körülbelüli mennyiséget fejez ki” (Rédei 1978: 95). Mivel azonban jelentésüket tekintve a NumN és NNum elempárok nem egyeznek, így nem egy konstrukció két variációjáról van szó, ezért az utóbbi nem tekinthető dominánsnak. Ismét a magyar, a manysi és az udmurt mutat az elméletben foglaltakkal megegyező sorrendet.

3.6. *Determináns és főnév (OV/DetN vagy VO/NDet)*

A determináns kategóriájába olyan elemek tartoznak, melyek a fej (esetünkben az N) határozottságát jelölik. Ilyen elem lehet: a határozott névelő, a mutató névmás vagy bármely inflexiós elem. A vizsgált nyelvek ebben a tekintetben nagyobb változatosságot mutatnak, mint a korábbi paraméterek esetében.

(33)ma.

a lány

(34)many. (Kálmán 1976: 73, 70)

- a. *ta tūr*
'az (a) tó'
b. *āmp-e*
kutya-PXSG3
'a kutya'

(35)ud. (Kozmács 2002: 17, Csúcs 1990: 42)

a. *ta visjet*

'ez (a) szoba'

b. *turjn-ez (čeber)*

fű-PX.SG3 (szép)

'a fű (szép)'

(36)ko. (Rédei 1978: 75)

taje tuj

'ez (az) út'

(37)er. (Mészáros 1998: 23)

t'e kudo-ś

ez ház-DET.SG3

'ez a ház'

(38)fi. (Kenttälä 2001: 49)

tämä pölynimuri

'ez (a) porszívó'

(39)é. (Kippasto–Nagy 2002: 22)

see koer

'az (a) kutya'

(40)sz. (Lakó 1986: 126)

dât varre

'ez a hegy'

A magyarban, a finnben, az észtben és a számiban a determinánst tartalmazó szintagma alaptagjának bővítménye mindig balra ágazik el. Az oroszországi finnugor nyelvekben a névmásokon kívül a Px-ek is betölthetnek determinánsi funkciót. A manysiban a személyragozott alakot a diskurzusban már ismert, általában élő egyedre utalva alkalmazzák (vö. Kálmán 1976: 69). Az udmurtban a 3. személyű személyrag ilyen használata „stiliztikailag közömbös” (Csúcs 1990: 43), ahogyan azt adatközlőnk is megerősítette. A komiban a 2., de főként a 3. személyű Px használata a kérdéses főnév ismertségét, határozottságát jelöli (Rédei 1978: 61). Komi adatközlőnk szerint különösen gyakori a személyragozott alakok alkalmazása anaforikus funkcióban. Az erzában a főneveknek önálló determinatív ragozási paradigmája van (Keresztes 1990: 53), de az így már meghatározott elem felvehet hasonló

funkciójú névmást (37). Ezekben a nyelvekben tehát nincs domináns szórend, hiszen a variánsok sem neutralitás, sem jelöltség tekintetében nem mutatnak különbséget. A PNS implikációja így csak a magyarra érvényes.

3.7. *Adpozíció és főnév (NPp/OV vagy PrN/VO)*

A finnugor nyelvekre általában jellemző a névutók gazdag rendszere. Az általunk vizsgált nyelvek mindegyike döntően névutókat használ, emellett szuffixumosak, mely tulajdonságok az SOV nyelvek tipikus jellemzői (vö. Comrie 1989).

(41)ma.

az asztal mellett

(42)many. (Kálmán 1976: 73)

tūr űltta

tó át

'a tavon át'

(43)ud. (Kozmács 2002: 31)

ukno dorjn

'ablak mellett'

(44)ko. (Rédei 1978: 92)

ęšjń uljn

'ablak alatt'

(45)er. (Mosin–Bajushkin 1983: 111)

kudo baška

'ház nélkül'

(46)fi. (Ikola 1983: 67)

a. *pöydä-n alla*

asztal-GEN alatt

'az asztal alatt'

b. *ennen ilta-a*

előtt este-PART

'este előtt'

(47)é. (Kippasto–Nagy 2002: 196, Pusztay 1994: 115)

- a. *maja ümber*
ház.GEN körül
'a ház körül'
- b. *allpool pilvi*
alatt felhő.PART.PL
'a felhő alatt'

(48)sz. (Lakó 1986: 84)

- a. *vuowde čâďâ*
erdő.GEN át
'erdőn át'
- b. *čâďâ dalve*
át tél.GEN
'télen át'

A finnségi nyelvek adpozícióinak történeti elemzésében Grünthal (2003: 34–39) ismerteti a korábbi nyelvtipológiai kutatások eredményét, mely szerint az (S)V0 alapszórendű nyelvekben mind a pre-, mind a posztpozíciók megtalálhatók, ezzel szemben az (S)OV típust a posztpozíciók statisztikailag igazolható túlsúlya jellemzi. Mintánkban az észti, finn és számi nyelvben találunk prepozíciókat. Az említett nyelvek eltérő mértékben alkalmazzák ezeket: a finnben az adpozíciók egy része kizárólag előjárószo formájában létezik, ilyenek például: *ennen, ympäri, yli* 'előtt, körül, át' (Ikola 1983). Más esetekben a párhuzamosan előforduló adpozíciók használata fakultatív. Az észti (Pusztay 1994), de különösen a számiban (Lakó 1986) a prepozíciók aránya nagyobb, mint a finnben. Mindazonáltal a névutós szerkezetek képviselik nagyobb arányban – statisztikailag igazolhatóan (Vilkuna 1998, Grünthal 2003) – az adpozíciós szerkezeteket, ezek neutrálisak, ezért az általuk képviselt szórend a domináns. Összességében ismét az OV nyelvek mutatnak a PNS implikációjának megfelelő szórendet.

3.8. Melléknév és a középfok jelölője (OV/ACom vagy VO/ComA)

A középfokot a vizsgált nyelvekben általában szuffixummal fejezik ki. Kivételt képez az erza, ahol az *az* mutató névmás ablatívuszi alakja áll az alapfokú melléknév előtt (Keresztes 1990: 61). Bár célkitűzésünk szerint a szintagmatikus szórend domináns példáit keressük, a szuffixumos – tehát az ACom – eljárás megfeleltethető az ezzel egyenértékű szószervezetnek. Összegezve: a komi, a finn, az észti és a számi szórend nem igazolja a PNS implikációját.

(49)ma.

nagy-obb

(50)many. (Keresztes 1998: 412)

karəs-nuw

magasabb-COM

'magasabb'

(51)ud. (Csúcs 1990: 43)

kuž-ges

hosszú-COM

'hosszabb'

(52)ko. (Manova 1998: 116)

bur-žik

jó-COM

'jobb'

(53)er. (Mészáros 1998: 97)

še-d'e mazij

az-ABL szép

'szebb'

(54)fi. (Nuutinen 1978: 64)

nuore-mpi

fiatal-COM

'fiatalabb'

(55)é. (Pusztay 1994: 63)

suur-em

nagy-COM

'nagyobb'

(56)sz. (Lakó 1986: 71)

nuorâ-b

fiatal-COM

'fiatalabb'

3.9. *Viszonyítási etalon és melléknév (OV/ScA vagy VO/ASc)*

Ez a paraméter a viszonyítási etalon és a középfokú melléknév szórendjét vizsgálja. A minta nyelveiben szintetikus és analitikus szerkesztésmódra egy-

aránt találhatunk példát. A magyarban, a finnben, az észtbén és a számiban mindkét sorrend előfordul. A finnben és a számiban a kötőszós változat neutrálisabb, így az a domináns (vö. Vilkuna 1998, Sulkala–Karjalainen 1992). Észtdatdközlönk a (63a) szerkezetet jelölte semlegesnek, ahogyan a magyarban is ez a változat a neutrális. Az oroszországi finnugor nyelvekben a szórend viszonyítási etalon–melléknév, így az udmurt és a manysi esetében fogadhatjuk el a PNS implikációját.

(57)ma.

- a. *okosabb, mint egy diák*
- b. *egy diák-nál okosabb*

(58)many. (Kálmán 1976: 48)

- naŋ aš-^um-nəl jaŋjy*
- te apa-PXSG1-ABL nagy
- 'Te nagyobb vagy az apámnál.'

(59)ud. (Csúcs 1990: 35)

- šundi-leš juđit*
- nap-ABL világos
- 'a napnál világosabb'

(60)ko. (Rédei 1978: 65)

- ponj-iš iđid*
- kutya-ELAT nagy
- 'a kutyánál nagyobb'

(61)er. (Bartens 1999: 109)

- tél'e-d'e še-d'e paro*
- tél-ABL az-ABL jó
- 'a télnél jobb'

(62)fi. (Ikola 1983: 38, Kenttälä 2000: 166)

- a. *vilkkaa-mpi kuin Liisa*
- élenk-COM mint Liisa
- 'élenkebb, mint Liisa'
- b. *Kari-a laiske-mpi*
- Kari-PART lusta-COM
- 'Karinál lustább'

(63)é. (Pusztay 1994: 153)

- a. *Éma on van-em kui isa.*
anya COP öreg-COM mint apa
'Anya öregebb, mint apa.'
- b. *Éma on isast van-em.*
anya COP apa-ELAT öreg-COM
'Anya apánál öregebb.'

(64)sz. (Lakó 1986: 135, 120)

- a. *viđâ jâge nuorâ-b mû-st*
öt.GEN év.GEN fiatal-COM én-LOC
'öt évvel fiatalabb nálam'
- b. *dû dallo læ sâggâ buorě-b go mû*
te.GEN anya COP sokkal jó-COM mint én.GEN
'a te anyád sokkal jobb, mint az enyém'

3.10. *Határozó és ige (OV/AdvV vagy VO/VAdv)*

A határozós szerkezetek operanduma ige, míg operátora határozói értékben szereplő ragos főnév, névutós szerkezet, határozószó vagy határozói igenév.

(65)ma.

A fiú holnap érkezik.

(66)many. (Kálmán 1976: 81)

am koss xõntil^m
'Én akkor kitaláltam.'

(67)ud. (Csúcs 1990: 63)

So tatijn užaz.
'Ő itt dolgozott.'

(68)ko. (Manova 1998: 160)

- a. *gort-as vois*
otthon-PX.SG3.ILL érkezett
'Hazaért.'
- b. *vois gortas*
'Hazaért.'

- (69)er. (Keresztes 1990: 73)
vani ved'eñ'eñ
 néz víz:ILL
 'Belenéz a vízbe.'
- (70)fi. (Kenttälä 2001: 60, 62)
tule-n tori-lta
 jön-SG1 piac-ABL
 'A piacról jövök.'
- (71)é. (Kippasto–Nagy 2002: 240)
Me läheme ülikooli.
 mi megyünk egyetem.ILL
 'Az egyetemre megyünk.'
- (72)sz. (Lakó 1986: 132)
čok 'kajik bæwde-st
 ültek asztal-LOC
 'Az asztalnál ülnek.'

A határozó és az ige szórendjének meghatározása meglehetősen bonyolult kérdés, mivel a rokon nyelvekben a határozó – igemódosító lévén – az egyszerű mondatban rugalmas elhelyezkedésű. A magyarban az alanyt, állítmányt és határozót tartalmazó egyszerű mondatban az AdvV szórend neutrális, függetlenül a határozó típusától: *A fiú iskolába megy. A lány pörögve táncol. Manci az asztal alatt kuksol.* A manysi egyszerű mondat igevégű (vö. Kálmán 1976: 65), így a szórend csak AdvV lehet. Az udmurtban a pragmatikailag semleges mondatban a bővítmények „a két fő mondatrész között helyezkednek el” (Csúcs 1990: 64). Adatközlőnk szerint ha (67)-ben a határozót elmozgatjuk, a mondat már nem semleges pragmatikailag, a domináns szórend tehát AdvV. A komi egyszerű mondatban a határozó követi a predikátumot (vö. Hausenberg 1998), adatközlőnk is (68b)-t találta neutrálisnak. Az erzában a határozó elhelyezkedése relatíve szabad, a nem fókuszált mondatokban általában követi az igét (vö. Mosin–Bajushkin 1983). A finnben a határozó követi az igét (Sulkala–Karjalainen 1992), ugyanez jellemző az észten (Pusztay 1994) és a számiban (Lakó 1986) is.

3.11. Főige és segédige (OV/VAux vagy VO/AuxV)

Ennél a paraméternél a magyarban a főige–segédige (VAux) szórend a neutrális a nem igeekötős igék esetében, utóbbiak azonban formailag jelöltebbek,

így nem tekintjük őket dominánsnak. A manysiban a segédigés szerkezet ritka, az egyetlen példa az összetett jövő idejű igelak, melyben az eredetileg 'kezd' jelentésű segédige (Keresztes 1998) követi a főigét. Az udmurtban mind a módalis, mind az összetett igealakokban szereplő segédigék követik az alaptagot (Kel'makov–Hännikäinen 2008). A komiban a VO/AuxV (Rédei 1978: 85) implikációt igazoló szórendet találunk, ahogy az erzában is (Keresztes 1990). A finnben, az észtnben (Viitso 1998) és a számiban a segédige a főigétől balra ágazik el, így a PNS implikációja érvényesül.

(73)ma.

menni fogok

(74)many. (Keresztes 1998: 399)

eery-e sujtu-ŋk^w ak^w toχ pati

éneke hallatszódik-INF egy így kezd.PRS.SG3

'Az éneke mindig hallatszódni fog.'

(75)ud. (Ganeev–Perevozshikov 2005: 40)

men-im koški-ni kule

én-DAT indul-INF kell

'Indulnom kell.'

(76)ko. (Hausenberg 1998: 320)

men-im kol-ë mun-ni

én-DAT kell-SG3 megy-INF

'Mennem kell.'

(77)er. (Mészáros 1998: 33)

Mo-ñeñ eravi mo'e-ms.

én-DAT kell megy-INF

'Mennem kell.'

(78)fi. (Nuutinen 1978: 9)

voi-mme tava-ta

lehet-PL1 találkozik-INF

'Találkozhatunk.'

(79)é. (Pusztay 1994: 102)

Ma pea-n õppi-ma.

én kell-SG1 tanul-INF

'Tanulnom kell.'

(80)sz. (Lakó 1986: 208)

son šád'dá jǎrrâ-t

ő fog kérdez-INF

'Meg fogja kérdezni.'

3.12. *Participium és bővítménye (OV/ComplP vagy P/Compl)*

A participiumos szerkezetnek nem a fejfőnévhez viszonyított helyzetét (3.13. rész), hanem a belső tagolódását vizsgáljuk. Az igeneves szerkezetek általánosak a finnugor nyelvek körében (Comrie 1988: 474), egyik első részletes összevetésüket Klemm (1942) adta. Ennél a paraméternél – a PNS osztályozási elvét követve – az igenevet tekintjük operandumnak, és annak módosítóját – ami lehet szabad bővítmény vagy argumentum – operátornak, mivel a participiumon végzett módosítás nyomán az eredmény egy komplex participium.

(81)ma.

a tegnap olvasott (könyv)

(82)many. (Kálmán 1976: 71)

sāt tūrχul tē-m (nāj)

hét tó.hal esz-PRTC (nő)

'hét kárászt evett (nő)'

(83)ud. (Kel'makov–Hännikäinen 2008: 227)

tunne pojezd-en lǐkt-em (kuno)

ma vonat-INST jön-PRTC (vendég)

'ma vonattal érkezett (vendég)'

(84)ko. (Rédei 1978: 86)

gort-e mun-an (tuj)

ház-ILL megy-PRTC (út)

'hazafelé menő (út)'

(85)er. (Bartens 1979: 59)

vir-ga jak-i vir (ohotnik)

erdő-PROL jár-PRTC erdő (vadász)

'(az) erdőt járó (vadász)'

(86)fi. (Mantila 1997: 53, 54)

Kylliki-n pese-mä (paita)

Kyllikki-GEN mos-PRTC (ing)

'(a) Kyllikki mosta (ing)'

(87)é. (Pusztay 1994: 108)

vāga palju luge-nud (naine)
nagyon sok olvas-PRTC (nő)
'(a) nagyon sokat olvasott (nő)'

(88)sz. (Lakó 1986: 144)

olmužin šād'dā-m (bâhâ vuoi'gŋâ)
emberré kerül-PRTC (rossz szellem)
'emberré változott (rossz szellem)'

Látható, hogy a bővítmények az alaptagjukhoz képest következetesen balra ágaznak. Ha ezeket a szerkezeteket beágyazott mondatnak tekintjük, akkor a belőlük átalakított egyszerű mondatok, a példák alapján, XV szórendet mutatnak. Ennek igazolására azonban további elemzések szükségesek, mindenesetre érdemes lenne történeti szempontból megvizsgálni az igeneves szerkezetek és a velük egyenértékű egyszerű mondatok szórendje közötti lehetséges összefüggést. A magyar, a manysi és az udmurt nyelvben a bővítmény-participium szórend megfelel a tipológiailag elvártnak, míg a többi nyelv esetében az implikáció nem teljesül.

3.13. Vonatkozó mellékmondat és főnév (OV/RelN vagy VO/NRel)

A vonatkozó mellékmondat vagy szó szerkezet¹⁹ szórendjével kapcsolatban azt vizsgáljuk, hogy a fejfőnévtől milyen irányban ágazik el annak módosítója. Mind a főnévi, mind a névmási alaptagot elfogadjuk.²⁰ Az (a) példákban a mellékmondatot bevezető névmást zárójelben adjuk meg.

(89)ma.

- a. *A könyv, [amit] a lány vett, jó.*
- b. *A lány által olvasott könyv jó.*

(90)many. (Rombandeeva 1979: 135, Kálmán 1976: 70)

- a. *ut, [mān] paltuw χōjas*
'dolog, ami bennünket bánt'

¹⁹ A *relative clause* kategória (tag)mondatot és azzal megegyező szerepű igeneves szerkezetet is jelöl (vö. Song 2001). A magyar leíró nyelvtanok egy része az igeneves szerkezetet tartalmazó egyszerű mondatokat beágyazott alárendelő összetett mondatnak tartja (É. Kiss 2003). Tulajdonképpen ugyanígy kezeli őket Klemm (1942) is.

²⁰ Az elemzésben a belső fejpozíciójú alárendelő összetett mondatokat nem vizsgáljuk.

- b. *pēnʷalta-ne* *χotpa joχti-ke*
 varázsoltat-PRTC valaki jön-ha
 'varázsoltató valaki ha jön'
- (91)ud. (Kozmács 2002: 49, Csúcs 1990: 55)
 a. *Bakčajn sije munčo*, [*kudaz*] *kešnunale pjo*.
 'Az udvaron áll egy szauna, ahová szombatonként járnak.'
 b. *Ton-e vaj-em* *murt gurt-az* *košk-iz*.
 te-ACC hoz-PST.PRTC ember ottthon-ILL.PXSG3 indul-PST.SG3
 'A téged hozott ember hazament.'
- (92)ko. (Rédei 1978: 98, 97)
 a. *pukšisni žar lunjas*, [*kučemjas*] *tani šoča ovlenj gožem šerjn*.
 'beköszöntöttek (a) forró napok, amilyenek csak ritkán vannak nyár közepén.'
 b. *me seće* *lokt-i-jas-es* *ažžili*
 én oda érkező-PRTC-PL-ACC láttam
 'láttam az oda érkezőket'
- (93)er. (Keresztes 1990: 79, 78)
 a. *nejize urent'*, [*konaš*] *řel'enen pangt anokstas*
 'meglátott egy mókust, aki télire gombát tett el'
 b. *moľmadot ikeľe kuli saj-en poliňet*
 hazatérése előtt meghal vesz-PRTC feleséged
 'hazatérése előtt meghal elvett feleséged'
- (94)fi. (Kenttälä 2001: 245, Mantila 1997: 54)
 a. *Tämä on paras hevonen*, [*minkä*] *tiedän*.
 'Ez a legjobb ló, amit ismerek.'
 b. *Kylliki-n pese-mä paita on kaunis*.
 Kyllikki-GEN mos-PRTC ing COP szép
 'A Kyllikki mosta ing szép.'
- (95)é. (Pusztay 1994: 73, 162)
 a. *See on mees*, [*kes*] *nii kergesti ei kohku*.
 'Az (ő) olyan férfi, aki nem könnyen ijed meg.'
 b. *Koju tul-nud, läks ta kohe maga-ma*.
 haza jön-PART megy-PST.SG3 ő azonnal alszik-INF
 'Hazaértekor azonnal lefeküdt aludni.'

(96)sz. (Lakó 1986: 146, 144)

- a. *mon læ-m bârgâm buok [mī] læ bârgâ-mi-st*
 'Megtettem mindent, ami megtehető volt.'
- b. *oi 'dn-i-m bāppâ boatte-min*
 lát-PST-SG1 pap.ACC jön-PRTC
 'láttam a pap jöttét'

A WALS (2008) az NRel és a ReIN szórendet is jelöli a magyarra vonatkozóan, az utóbbi típusra hivatkozott példa egy participiumos szerkezet. Ezzel ellentétben a finnre és az észtre kizárólag NRel, a manysira pedig egyedül ReIN szórendet mutat az adatbázis, noha az imént említett szerkezet-típus az általunk vizsgált nyelvek mindegyikében közösleges (vö. Csúcs 1990, Honti 1988), és egészen az alapnyelvig visszavezethető (vö. Lakó 1991). Ennek alapján a WALS (2008) magyarra vonatkozó adatait a többi vizsgált nyelvre is kiterjesztjük. Összegezve tehát: egyik nyelvben sem lehet domináns szórendet felvenni ennél a paraméternél.

3.14. *Hogy kötőszó és mellékmondat (OV/CIC vagy VO/CCI)*

Ezt a PNS-ben nem szereplő elempárt azért vettük fel a paraméterek közé, mert a finnugor nyelvek alárendelési stratégiájával kapcsolatban (vö. a 3.13. résszel) szolgáltathat további adatokat. Köztudott, hogy a rokon nyelvekben az alárendelésnek nem a kötőszós, hanem a kötőszó nélküli és az igeneves szerkezetet tartalmazó változata elsődleges (vö. Lakó 1991, Pomozi 2008). A következő példákban a kötőszót tesszük meg a szerkezet operandumának²¹, a tagmondatot pedig, amelyet a kötőszó vezérel, az operátornak. Így OV szórend mellett mellékmondat–kötőszó sorrendet, míg VO-nál ennek ellentettjét várjuk.²²

(97)ma.

Azt mondta, [hogy] nem ér rá.

(98)mány. (Honti 1988: 163)

omaltən, [što] lɜləm-pəl t̪i miy-əm
 '(Azt) mondom, hogy még az életem is adom.'

²¹ Ahogyan azt a magyar mondat újabb leírásában is teszük (vö. É. Kiss 2003).

²² A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a kötőszókat zárójelben adjuk meg.

- (99)ud. (Ganeev–Perevozshikov 2005: 118)
Veraj ik mon, Nad'a ljktoz [šuijsa.]
 'Hisz megmondtam, hogy Nadja jönni fog.'
- (100) ko. (Manova 1998: 166)
Vištalisni, [mij] aski zeras.
 'Mondták, hogy holnap esni fog.'
- (101) er. (Mészáros 1998: 141)
Mon aršan, [što] vandi uli jakšamo.
 'Gondolom, hogy holnap hideg lesz.'
- (102) fi. (Kenttälä 2000: 13)
Ja sitten hän sanoi [että] hän voi korjata ne ensi viikonloppuna.
 'És aztán azt mondta, hogy a következő hétvégén megjavítja őket.'
- (103) é. (Pusztay 1994: 128)
Ta ütles, [et] ta on haige.
 'Ő mondta, hogy (ő) beteg.'
- (104) sz. (Lakó 1986: 156)
Mon bâlâ-m [ättë] dâk jâbm-ik
 'Félek, hogy meghalnak'

Látható, hogy az implikáció a vizsgált VO nyelvekre teljesül. Az OV nyelvek esetében azonban csak az udmurtra, amint azt adatközlőnk is megerősítette. Az udmurt 'hogy' mondatzáró pozíciójú, csakúgy, mint a *ke* 'ha' (vö. Kel'makov–Hännikäinen 2008). Az általunk bemutatott kötőszó mondatbeli helye talán történeti okokkal magyarázható.²³

²³ A kötőszó a 'mond' jelentésű ige gerundiumi alakja, mellyel analógiás példa található a mariban is (vö. Pomozi 2008). A mondatzáró pozíció talán összefügghet azzal, hogy a participiumi alaptagú szerkezetben az igenévtől jobbra nem helyezkedhetnek el bővítmények, bár ennek igazolására további és jóval részletesebb elemzés szükséges.

4. Következtetések

Az eddig bemutatott értékeket az alábbi táblázat segítségével illusztráljuk:²⁴

nyelv \ paraméter	magyar	majski	udmurt	komi	erza	finn	észti	számi
ige és tárgy	OV	OV	OV	VO	VO	VO	VO	VO
melléknév	+	+	+	-	-	-	-	-
birtokos	+	+	+	-	-	-	-	-
számnév	+	+	+	-	-	-	-	-
determináns	+	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-
adpozíció	+	+	+	-	-	-	-	-
fokozás	+	+	+	-	+	-	-	-
viszonyítás	-	+	+	-	-	+	+	+
határozó	+	+	+	+	+	+	+	+
segédige	+	+	+	+	+	+	+	+
participium	+	+	+	-	-	-	-	-
vonatkozó mellékmondat	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
hogy kötőszó	-	-	+	+	+	+	+	+

4.1. A PNS implikációinak érvényességéről

Összességében azt látjuk, hogy kevés a domináns szórendet nem mutató paraméterek száma, ez pedig – ahogyan azt a 2.3. részben említettük – a PNS implikációinak érvényessége mellett szól. A negatív értékek aránya azonban olyannyira számottevő, különösen a VO domináns szórendű nyelvek körében, hogy ezek alapján a PNS implikációit nem tekinthetjük igazolhatónak az általunk vizsgált nyelvekre. Ez persze nem azt jelenti, hogy a hipotézis alapjait kérdőjelezzük meg, pusztán arról van szó, hogy ezekben a finnugor nyelvekben az empirikus adatok inkább ellentmondanak a kategóriák közötti harmonikus megfelelés tételének. Ahogyan arra már sokan rámutattak (vö. Song 2001), a PNS-nek az a leginkább támadható pontja, hogy az összes paraméter együttes előfordulását feltételezi. Ha azonban egyszerre csak két értéket vizsgálunk, az implikációk egy része érvényesnek tűnik. Például az általunk bemutatott valamennyi nyelv esetében az ige–tárgy szórendje megegyezik a segédige–főige, vagy az ige–határozó párokéval. A nyelvek nagy ingadozást mutatnak a helyesnek bizonyuló értékek számát tekintve is. Az udmurtban az eredeti paraméterek esetében egyáltalán nem találunk negatív

²⁴ A (+) érték az első paraméterrel való korrelációt jelöli, a kettős alakoknál nincs domináns szórend.

példát, a manysiban és a magyarban szereplő ellenpéldák száma is csekély. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a vennemanni predikciók közül az OV nyelvre vonatkozók leíró ereje nagyobb.

Érdemes lenne a jövőben alaposabban megvizsgálni Vennemann (1974a, 1974b) azon gondolatát, mely szerint az elméletével szemben idézett empirikus adatokban egy igen lassú OV→VO szórendi változás jegyei jelennek meg. Eszerint a VO nyelvek azért tartalmazznak annyi negatív értéket, mert a szintagmatikus szórendjük még a korábbi, OV nyelvekre jellemző állapotot őrzi. Ezt a tételt természetesen csak igen körültekintő történeti kutatásokkal lehetne ellenőrizni. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy az OV típusú nyelvekre jellemző kategóriák, mint az NP-k balra ágazása vagy a posztpozíciók használata (vö. Croft 2003) azokra a finnugor nyelvekre is érvényesek, melyek alapszórendje a források szerint egyértelműen VO. Ennek az ellentmondásnak feloldását jelenthetné a szintagmatikus szórend történeti–tipológiai megközelítésű vizsgálata.

4.2. *Finnugor nyelvekre jellemző szórendi jegyek a PNS tükrében*

A magyarban legtöbbször érvényesnek tűnnek a PNS implikációi. A tipológiai elvárt sorrendtől a viszonyítást kifejező szerkezet és az összetett alárendelés tér el. A manysi még ennél is kevesebb negatív értéket tartalmaz, egyedül a Vennemann (1974a, 1974b) rendszerében nem szereplő *hogy* kötőszós alárendelés nem felelt meg a kezdeti feltevéseknek, valamint a determinánst tartalmazó és a vonatkozó mellékmondatos konstrukcióknál nem lehetett domináns szórendet megállapítani, ahogyan utóbbi esetében a többi nyelvben sem. Az udmurt kapcsán nagyjából hasonló eredményre jutottunk, itt is a determinánst és a vonatkozó mellékmondatot tartalmazó szerkezeteknél nincs domináns szórend, tisztán negatív adat pedig egyáltalán nem szerepel a táblázatban. A komiban mindössze három pozitív értéket mutatott a minta, eszerint a szintagmatikus szórend nem harmonizál az ige és a tárgy elhelyezkedésével. Az erzában a pozitív értékek száma négy, a komparatív, a határozós, a segédigés és a kötőszós paraméterek elemei tükrözik az ige és a tárgy elhelyezkedését. Érdekes, hogy a finn, az észti és a számi nyelvi adatok teljesen megegyeznek. E nyelvekben az ige és a tárgy szórendjével harmonizál a hasonlító, a határozós, a segédigés és a kötőszós szerkezetek relatív szórendje. Itt rögtön felmerül a kérdés, hogy a földrajzi közelség mennyire befolyásolhatja a szórendi mintázatokat, erre azonban jelenlegi eredményeink tükrében nem tudunk választ adni.

Végezetül összesítjük azokat a jellemzőket, melyek a vizsgált nyelvek mindegyikében megtalálhatók: AN/GN/NumN/NPp/CompIP. Ezek megegyeznek a szakirodalomban általában említett szórendi jegyekkel (vö. Comrie 1988, Vilkuna 1998), illetve kiegészítik azt az általunk bevezetett bővítmény–paricipium paraméterrel. Fontos még megjegyezni, hogy a határozó–ige és a főige–segédige elempárok szórendje minden nyelvben követi az ige és a tárgy szórendjét. Pontosítva, az általunk vizsgált összes nyelvre nézve igaz, hogy a tárgy, a határozó és a segédige mindig az ige egy adott oldalán helyezkedik el. Ezzel pusztán egy együttes előfordulást rögzítünk, implikációkat ezen adatok alapján felállítani nem tudunk. Érdemesnek tartjuk a jövőben megvizsgálni, hogy Dryer (1992) fejfüggési elmélete (HDT), mely igerendű (verb-patterner) és tárgyrendű (object-patterner) kategóriákkal számol, érvényesebb megállapításokat tartalmaz-e a mondatösszetevők szórendjének összefüggéseiről, mint a jelen tanulmányban alkalmazott besorolási elv. A finnugor nyelvek szórendi vizsgálata nyomán tehát az alábbi tendenciákat figyeltük meg: a főnévi és a participiumi alaptagú szerkezetekben a módosító az alaptag balján, míg adpozíciós szintagmában annak jobbján helyezkedik el. A vonatkozói alárendelésnek kétféle szórendje van, melyek közül egyik sem tekinthető dominánsnak. A tárgy, a határozó és a segédige következetesen az ige egy adott oldalán helyezkedik el.

5. Összefoglalás

Dolgozatunkban Vennemann (1974a, 1974b) operátor–operandum kategóriákon alapuló elméletének, a PNS-nek leíró erejét vizsgáltuk meg finnugor nyelvek domináns és szintagmatikus szórendjének elemzésén keresztül. Kiinduló feltevésünk az volt, hogy az OV nyelvekben az operátorok következetesen megelőzik, míg a VO nyelvekben követik az operandumot. Az általunk vizsgált nyolc rokon nyelv adatai azt mutatták, hogy ezekben a nyelvekben, különösen a VO szórendűekben, a PNS implikációi nem bizonyultak érvényesnek. Ez a minta azonban önmagában nem alkalmas arra, hogy cáfolja a besorolási elv univerzális érvényét. A finnugor nyelvek vizsgálata igazolta a főnévi alaptagú szerkezetek balra ágazásának tételét, továbbá az adatok nyomán összefüggést találtunk néhány igei alaptagú szerkezet szórendje között.

Hivatkozások

- Bartens, Raija 1979. Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugaaion infiniittisten muotojen syntaksi. *MSFOu* **170**: 55–74.
- Bartens, Raija 1999. Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* **232**: 83–176.
- Bickel, Balthasar – Bernard Comrie – Martin Haspelmath 2008. *The Leipzig Glossing Rules: Conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glosses*. [http://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/LGR09_02_23.pdf]
- Comrie, Bernard 1988. General features of the Uralic languages. In D. Sinor (szerk.) *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*. Leiden, Brill. 451–477.
- Comrie, Bernard 1989. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Oxford, Blackwell. 80–157.
- Croft, William 2003. *Typology and Universals* [2nd ed.]. Cambridge, Cambridge University Press. 49–86.
- Csúcs Sándor 1990. *Chrestomathia Votiacica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Dryer, Matthew S. 1991. SOV languages and the OV:VO typology. *JL* **27**: 443–482.
- Dryer, Matthew S. 1992. The greenbergian word order correlations. *Language* **68**: 81–138.
- É. Kiss Katalin 2003. Mondattan. In É. Kiss, Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár péter *Új magyar nyelvtan* [3. kiadás]. Budapest, Osiris Kiadó. 17–186.
- Ganeev, Igor – Jurij Perevozshikov 2005. *Marym lesha*. Izhevsk, Udmurtia.
- Greenberg, Joseph H. 1963. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In J. H. Greenberg (szerk.) *Universals of Language*. Cambridge, The MIT Press. 73–113.
- Grünthal, Riho 2003. Finnic adpositions and cases in change. *MSFOu* **244**: 19–62.
- Hausenberg, Anu-Reet 1998. Komi. In D. Abondolo (szerk.) *The Uralic Languages*. New York–London, Routledge. 305–326.
- Hawkins, John A. 1983. *Word Order Universals*. New York, Academic Press. 19–58.
- Honti, László 1988. Die Wogulische Sprache. In D. Sinor (szerk.) *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*. Leiden, Brill. 147–171.
- Honti László 1994–1995. A mondat sorrendje és a morfémák közti összefüggés. *NyK* **94**: 89–117.

- Ikola, Osmo 1983. *Nykysuomen käsikirja* [7. painos]. Weilin+Göös, Espoo. 60–68, 131–154.
- Kálmán Béla 1976. *Crestomathia Vogulica* [2. átdolgozott kiadás]. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kel'makov, Valentin – Sara Hännikäinen 2008. *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia* [2. korjattu painos]. Helsinki, SUS.
- Kenttälä, Marjukka 2000. *Kieli käytöön*. Suomen kielen jatko-oppikirja, Yliopistopaino, Helsinki.
- Kenttälä, Marjukka 2001. *Kieli käytöön*. Suomen kielen alkeisoppikirja, Yliopistopaino, Helsinki.
- Keresztes László 1990. *Chrestomathia Morduinica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Keresztes, László 1998. Mansi. In D. Abondolo (szerk.) *The Uralic Languages*. New York–London, Routledge. 387–427.
- Kippasto, Anu – Nagy Judit 2002. *Észt nyelvkönyv* [2. kiadás]. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Klemm Antal 1942. *Magyar történeti mondattan III*. Budapest, MTA. 381–405.
- Korhonen, Mikko 1991. Remarks on the Structure and History of the Uralic Case System. *JSFOu* 83: 163–180.
- Kozmács István 2002. *Udmurt nyelvkönyv*. Szeged, JATEPress.
- Lakó György 1986. *Chrestomathia Lapponica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Lakó György 1991. A magyar mondat szerkezet finnugor sajtáságai. *UTK* 2. Pécs. 7–37.
- Lehmann, Winfried P. 1973. A structural principle and its implications. *Language* 49: 47–66.
- Lehmann, Winfried P. 1978. The great underlying plan. In Winfried P. Lehmann (szerk.) *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*. Austin, University of Texas. 3–55.
- Manova, Nadezhda D. 1998. *Komi-zürjén nyelvkönyv*. Szeged.
- Mantila, Harri 1997. Suomen ja unkarin nominaalisten verbimuotojen kontrastiivista syntaksia ja semantiikkaa. *Hungarologische Beiträge* 9. Universität Jyväskylä. 52–70.
- Mészáros Edit 1998. *Erza-mordvin nyelvkönyv*. Szeged, JATEPress.
- Mosin, M. V. – N. S. Bajushkin 1983. *Ersämordvan oppikirja*. Helsinki, SUS.
- Nuutinen, Olli 1978. *Suomea suomeksi* 2. Helsinki, SKS.

- Pomozi Péter 2008. Előzetes megjegyzések az alapnyelvi kötőszók kérdéséhez. In Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.) *Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére. UT 19*. 598–607.
- Pusztay János 1994. *Könyv az észt nyelvről*. Savariae.
- Radics Katalin 1980. Tipológia és nyelvtörténet. *NyK 82*: 3–58.
- Rédei Károly 1978. *Chrestomathia Syrjaenica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rombandeeva, E. I. 1979. *Sintaksis mansijskogo (vogul'skogo) jazyka*. Moskva. 135–140.
- Song, Jae Jung 2001. *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*. Harlow, Longman. 49–137.
- Sulkala, Helena – Merja Karjalainen 1992. *Finnish*. London–New York, Routledge. 61–171.
- Vennemann, Theo 1974a. Analogy in generative grammar: The origin of word order. In *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*. Bologna, Il Mulino. 79–83.
- Vennemann, Theo 1974b. Topics, subjects and word order from: SXV to SVX via TVX. In J. M. Anderson – C. Jones (szerk.) *Historical linguistics I: Syntax, Morphology and Internal and Comparative Reconstruction*. Amsterdam, North-Holland. 339–369.
- Vilkuna, Maria 1998. Word order of European Uralic. In A. Siewierska (szerk.) *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin, Mouton de Gruyter. 173–233.
- Viitso, Tiit-Rein 1998. Estonian. In D. Abondolo (szerk.) *The Uralic Languages*. New York–London, Routledge. 305–326.
- WALS 2008. Martin Haspelmath – Matthew S. Dryer – David Gil – Bernard Comrie (szerk.) *The World Atlas of Language Structures Online*. [<http://wals.info>]

Rövidítések:

1 – 1. személy	DAT – datívusz	PART – partitívusz
2 – 2. személy	DET – determináns	PL – többes szám
3 – 3. személy	ELAT – elatívusz	PROL – prolatívusz
ABL – ablatívusz	FUT – jövő idő	PRTC – partitívusz
ACC – akkuzatívusz	ILL – illatívusz	PST – múlt idő
COM – középfokjel	INF – infinitívusz	PX – birtokos személyrag
COP – kopula	LOC – lokatívusz	SG – egyes szám